

HOVANE CZ FRU ZSINA

A Tömörké ny-próza helye az oktatásban

Az utóbbi időben Tömörké ny István novellisztikája (méltatlanul) az oktatási kánon peremére sodródott: az érettségi vizsgakövetelményben az író még választható szerzőként sem szerepel, így az ehhez alkalmazkodó tankönyvek sem tárgyalják; egyedül a Mohácsy-féle szöveggyűjteményben olvasható a *Valér a földbe megy* című elbeszélése. A dolgozat mellékletében közölt szemponts ort egy pályázati anyag részeként dolgoztam ki, és szakkör keretein belül valósítottam meg. A munka során körvonalazódó interpretációk és tanulói reflexiók ismertetése a Tömörké ny-művek párbeszédképességét, az irodalomórák diskurzusába való bevonhatóságát hivatott bizonyítani.

A segédanyag létrejöttékor azokat a jelentésrétegeket kíséreltem meg játékba hozni, (az oktatásban felbukkanó újabb módszerek segítségével), melyek hozzájárulhatnak a középiskolás diákok önértelmezéséhez, világképének alakulásához. Ennek érdekében választottam ki azokat a novellákat, melyekben olyan, a kamaszokat foglalkoztató kérdések jelennek meg, mint az idegenség-tudat, a beilleszkedési nehézségek, a közösségi identitás.

Az elsőként elemzett *Ferkó* című novellát szakaszos szövegolvasással¹ közelítettük meg, mely azért tűnt különösen jó módszernek, mert a figyelmet a befejezés szokatlanságára irányítja. A novellát három részletben olvastuk, az első rész határát a cselekménynek annál a pontjánál jelöltem ki, amelyen az ábrándozó fiút kondássá léptetik elő, a következő szakasz pedig a fényes hintó megjelenéséig tart. Mindkét egységnél alkalmaztuk az olvasói jóslás technikáját, mely az előzetes várakozások tudatosítását, megfogalmazását segíti. Az utolsó rész tehát a vándortársulat megjelenésével kezdődik és a fiú fagyhalálával, illetve a holttest megtalálásával végződik. Itt már csak néhány feladat várt a tanulókra, melyek szerepe a saját olvasat kialakítása, elmélyítése, a szövegről való véleményalkotás gyakoroltatása volt.

Az elemzés során több kérdés is irányult a Tömörké ny-novellák egyik meghatározó sajátosságára, a közösségi szemlélettel együtt létező világértelmezési módok eltéréseire, hiszen a novellában a kulturális különbözőséghez, az azonos kultúrkörben való mássághoz fűződő viszonyulás válik hangsúlyossá.²

A címszereplő fiú szokatlan viselkedése feszegeti a megszokáson alapuló rend határait, az elbeszélő részletesen jellemzi a tevékeny paraszti életformától és a gyakorlatias gondolkodástól idegen megnyilvánulási formákat, szemlélődő hajlamát, ahogy órákig „bámulja” az áldozó napot, a holdfényt, az erdei fákat. Az esztétikai érzéknek az effajta megmutatkozása a környezetében élők távolságtartását, idegenkedését váltja ki: „Nagyon furcsa gyerek volt ő.

¹ „Olyan módszer, amely az olvasás és gondolkodás folyamatát a mélyebb megértés érdekében szakaszokra bontja. Az olvasottakkal aktív, interaktív viszony kialakítására készítet, fenntartja a kíváncsiságot, és gyakran termékeny vitát provokál.” Pethóné Nagy Csilla, *Irodalom 9–12*. A tankönyv tanulási módszerei, technikái, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012, 13.

² A témával egy korábbi cikkemben foglalkoztam behatóbban. L. Hovanecz Fruzsina, *Részleges igazságok* (Virtuális értelemrendek Tömörké ny István novelláiban), *Alföld*, 2013/6, 102–15.

[...] Mert például azt elnézni, amikor a malacokat eteti az ember, hogy miként falnak, miként eszik föl az árpácskát, az nagyon helyes, és senki nem talál rajta megütközni valót. De hogy valaki, még hozzá egy egészen kicsi gyerek, egy fát bámuljon az erdőben!” Tehetségét a közösségi világszemlélet (művészetfelfogásról aligha beszélhetünk) szimbolikus rendszerében csodaként tartják számon, fafaragása „vagy ördögi segítséggel van csinálva, vagy pedig [...] istentül való”. Arról is suttognak, hogy a fiú rossz szellemekkel, táltosokkal társalog, akik „közismerten a fák belsejében élnek gyíkok barátságában, és éjjel bújnak elő onnan, gyermekeket rabolnak, és vihar jelzi jöttüket. Megjegyzem, hogy a munkában részt vevő diákok egyöntetűen tudatlanoknak, „maradiaknak” tartották a pusztaiakat, elítélték azt a gondolkodásmódot, melyben a művészi tehetség nem értékként jelenik meg, és amelyben a megszokottól való eltérés hibásnak számít.³ Az a narrátori eljárás, mely a városi szemléletmóddal ütközteti a tanyavilág lakóinak világgképét, ha nem is a befogadói ellenállás kialakításában érdekelt, mindenképpen felhívja a figyelmet az ábrázolt világ különlegességére, egzotikumára. Ebben a hiedelemrendszerben olyan magyarázatok léteznek a szokatlan, érthetetlen jelenségekre, melyek egyrészt megóvják a pusztaiakat az érthetlenség által kellett szorongástól, (a szellemekkel kapcsolatba lépő fiú viselkedése lényegében illeszkedik az ősi világgkép szabályaihoz), másrészt, amolyan kódolva van az ellenszer is: a fent említett rossz lelkek ellen keresztet kell, hogy vessen magán a megjeszített, de hatásos lehet a harang és az imádság is.

Ami Ferkó jellemét illeti, valójában nincs szókinccse alkotásvágya megfogalmazásához: „megnevezhetetlen vágyak [...] bolygatták az ő agyát, amik álmatlanokká tették az éjjeleit”, amikor a napáldozat és a holdfényben fürdő táj színes ábrázolásáról ábrándozott. A fiú gondolkodásmódját a közösség többi tagjával összevető halmazábra metszetébe a fiú különcsége, magánya került, hiszen Ferkó énképének is meghatározó jegye saját személyiségének rejtélyessége, kiismerhetetlensége.

A főszereplő mai sorslehetőségeinek megvitatása hívta fel leginkább a figyelmet az olvasatok különbözőségére, közben alkalom nyílt általános érvényű tapasztalatok megfogalmazására is: Valószínűleg egy osztály stréber vagy művész-figurája lenne, de a tanulók szerint a közösség mindenképpen kiközösítené, mert minden korra jellemző, hogy a normától eltérőt, különbözőt elítélik. Ennek részben irigység, féltékenység áll a háttérben a tanulók szerint, részben az, hogy némelyek „erősebbnek érzik magukat attól, hogy bántják a gyengét.” Ugyanakkor azt is elképzelhetőnek tartották, hogy ma járhatna művészeti iskolába és felismerhetné, hogy tényleg különleges adottsággal rendelkezik. Ez természetesen csak a megfelelő, támogató környezetben valósulhatna meg.

A fent említett rejtelmes érzések elvágyódóvá tették tehát Ferkót, amit, olvasói beállítódástól függően, tekinthetünk egyfajta baljós előjelnek, a diákok többsége mégis meglepőnek találta a mű zárlatát, még hozzá azért, mert a történet során kétszer is megcsillant a kiemelkedés reménye: először, amikor az ispán faragott botot rendelt tőle, másodszer pedig amikor a társulat nyomába szegődött. Saját befejezéseikben az ispán felismeri tehetségét és Olaszországba küldi művészeti egyetemre, de olyan elgondolás is volt, amely szerint felemészti az önmagával való elégedetlenség és a megfelelési kényszer, így felhagy az alkotással, elszürkül és beolvad a környezetébe.

³ A dolgozatban szereplő tartalmi vagy szó szerinti idézetek az egri Neumann János Gimnázium, Szakgimnázium és Kollégium 12E osztályos tanulóitól származnak.

Az *Elveszett* című novella megközelítésénél a kooperatív technikára és a dramatikus módszerre építettem, mert ezek segítségével olyan képzeletbeli világ építhető fel játékos, élményszerű formában, melyben a megjelenített tartalom valóságos problémaként, élethelyzetként jelenhet meg. A novella kérdéssírányai szintén az önmeghatározásra vonatkoznak, melynek nehézségeit itt is a főszereplő külön viselkedése példázza. Anna, a császár lánya, földkunyhóban nevelkedett; az elbeszélő utal a lány szokatlan, különleges szépségére, fekete hajára, karcsúságára, kerek vállaira. Anna nem járt mulatságokba, otthon maradt és dolgozott, a fiatal béreslegények incselkedésére sem figyelt, amit a diákok úgy értelmeztek, hogy „vagy nagyon szegénylős, zárkózott volt, vagy fenn hordta az orrát”. Jellemvonásai közé sorolták még dolgoz, szorgalmas, gondoskodó hajlamát, emiatt is érezték váratlannak szokását. Eltűnését egyöntetűen az önmegvalósítási lehetőségek hiányával magyarázták, melynek az apához írott fiktív levélben adtak hangot: „El kellett indulnom, hogy önmagamra találjak... Gondolkoznom kellett arról, hogy ki is vagyok valójában, mert az ember akkor kezdi el élni saját életét, amikor már tisztában van saját személyiségével... A faluban beskatulyáztak, egy ilyen előítéletes környezetben nem tudtam érvényesülni, életforma-váltásra (sic!) volt szükségem... A mindennapjaim összefolytak, és saját otthonom rabja voltam...Felemésztett a monotonitás, szerettem volna felfedezni, hogy mire vagyok még hivatott...A színészi pálya azért segíti az önkeresésem, mert sokféle szerepet kipróbálhatok...”

Összegezve az eddigieket, mindkét novella főszereplője elvágódó, ábrándozó jelleme miatt válik életképtelenné a puszta világában. Ugyanakkor nincs szókincsük az önmeghatározáshoz, saját maguk számára is értelmezhetetlenként vannak jelen. Önértelmezésüket, önön kívülállóság-tudatukat nem képesek elválasztani a közösség róluk alkotott narratívájától, így az önkéntes kivonulás marad az egyetlen lehetőségük.

A *Megy a hajó lefelé* című novella feladatait a diákok szintén együttműködésen alapuló csoportmunkában oldották meg. Mivel a mű alapja egy ősi hitvilágban gyökerező rituálé, a ráhangolódás fázisában a szertartások jelentőségéről beszélgettünk. Az olvasásához pedig megfigyelési szempontként jelöltem ki a Kata falubeli megítélésére vonatkozó utalásokat.

Mivel az ábrázolt világ archaikussága, idegensége okán a cselekmény megértése önmagában okozhat problémát a tanulók többségénél, a pletykajátékot⁴ választottam, melynek során áttekinthetőbbé válnak a történet szerkezeti elemei, fordulatai, ok-okozati viszonyai. Ez az önálló játékszabályokkal rendelkező hermeneutikai dialógus sajátos módon vonta be a műalkotás világába a diákokat. A személyes érintettség leginkább a kiközösítés, ítélkezés, hűtlenség rétegeiben volt észrevehető.

A pletykajáték során valóban megjelentek a Kata megítélését tükröző alakzatok. A reflektálás fázisában megállapítottuk, hogy a csapodárság metaforikája szinte szövegszervező elemmé válik: „Természetes, hogy végül, legutoljára Kata érkezik [...]”. A lánnyal metonimikusan azonosuló *cifrapapucs* leírása a közösségi nézőpont tükréként Kata kihívó magatartását vetíti előre, ezt tükrözi a „sarkai kackiásan kopognak” vagy a „formás bokákat mutat” megszemélyesítés. A történet kezdetének a lányt *rosszszontként* jellemző pajkos hangnemet fokozatosan váltja komolyra a „mintha ördög volna” hasonlat.

Ezek, a szöveg egészét átszövő, a rafinált narrátori kommunikációban megjelenő utalások varakozást ébresztenek az olvasóban, melyet a későbbiekben vissza is igazol az olvasói ta-

⁴ A pletykajáték lényege, hogy a diákoknak csoportokban kell megvitatniuk a szöveg történéseit előre kijelölt helyszínen, időpontban, meghatározott szerepekbe helyezkedve.

pasztalet. A kereskedelmi bárkán utazó falubeliek ugyanis éppen a vőlegénye által elhagyott Vér Teca rejtélyes eltűnéséről beszélnek, amikor a hajólegény megpillantja a folyóban a lány holttestét. Katának, akiről ekkor már nyilvánvaló, hogy a vőlegény volt szeretője, el kell hagynia a hajó fedélzetét.

A tragikusan végződő szerelmi történet néphitben gyökerező értelmezése szerint a hűtlen férfi azért küldte vissza Teca jegykendőjét, mert „elcsábították rossz asszonyszemélyek”. A „te csaltad el, a vőlegényit, te...” megnyilvánulás a hiedelemrendszernek azt az elemét sejteti, mely szerint a szerelmesek elhidegülését megbabonázás, rontás idézhette elő.⁵

A novella cselekménye lényegében ehhez az elkövetett bűnhöz kapcsolódó hiedelemrendszer példázata, melynek fókuszában az eltávolítási rítus áll. Ennek egyrészt a rontás elhárításában van mágikus jelentősége, másrészt az ószövetségi Jónás történetének megidézése⁶ által a kijelölt útról való letérés következményeire emlékeztet.⁷ A dramatikus játék során az idegen léttapasztalat megértése, a különbözőség megfogalmazása által egyre határozottabban alkottak saját értékítéleteket a diákok a szereplői viselkedéssel és a közösségi beállítódással kapcsolatban. Ezek közül azok voltak a legérdekesebbek, melyekben a mai szemléletmód ütközött az archaikus felfogással. A képzeletbeli riporterek a párkapcsolaton belüli bizalom kérdését vetették föl: „Hogyan voltál képes megbízni abban a férfiban, aki menyasszonyának visszaküldözgeti a jegykendőt? Vajon a többi férfi hogyan lát egy olyan nőt, aki elcsábult egy jegyesnek? Kettőn áll a vásár, te sem lehetsz ártatlan!” Néhány, kontextusból kiragadott példát idézek a Katát alakító drámajátékos válaszai közül is: „Nem a férfakkal van a gond, hanem a pletykás asszonyokkal. Miattuk most el kell költöznöm a faluból... Jogom lett volna utazni, ráadásul az új papucsom is tönkrement... Nem én voltam a kezdeményező, a férfi csábított el, büntessék meg őt! Nagyon sajnálom Tecát, de nem tehetek arról, hogy így reagált...”

Összességében azt tapasztaltam, hogy az ábrázolt világ regionális vetülete, a kulturális idegenség konstrukciói nemcsak az archaikus, közösségi világréptől való elszakadásra döbentették rá a diákokat, hanem alkalmat is teremtettek a másságon keresztüli önmeghatározásra, a saját világban való lét körvonalazására, ami mindenképpen a Tömörkény-próza létjogosultságát igazolja a középszkolai oktatásban.

⁵ Geertz a boszorkányságot olyan perspektívafüggetlen jelenségként értelmezi, mely, a valláshoz hasonlóan, megmagyarázza és elfogadhatóvá teszi az anomáliákat, ellentmondásokat, a néphitben akkor jelenik meg a fogalom, amikor valami megzavarja a hétköznapi élet rutinjait, elvárásait CLIFFORD GEERTZ, A józanész mint kulturális rendszer = Uő., *Az értelmezés hatalma*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 251–254.

⁶ Ezzel kapcsolódnak össze a szövegben a hal- és kenyérmotívumoknak a feltámadással összefüggő előfordulásai is, melyek közül a legbeszédesebb a temetési ének szövege: „Támaszd fel öröme tetemnek morzsáit, add meg egék fényét.”

⁷ A szövegből kibomló valóságrendek azt mutatják, hogy a közösség vallásos tudatában a keresztény képzetek mágikus elemekkel keverednek. Tömörkény novelláinak vallási szinkretizmusára is érvényesek lehetnek azok a megállapítások, melyeket Nagy Zoltán a Nyugat-Szibériában élő hantikkal kapcsolatban jegyez le: E népcsoport világrépét az istenrendszer fokozatos átrendeződése jellemzi, a világ ősi, obi ugor eredetű tagolását felváltja az értékközpontú világrép, melyben a dolgok működése fölött alapvetően egyetlen mindenható istenség határoz. A közösségi szemléletet azonban továbbra is meghatározzák a természetben élő mitikus lények, bár spirituális hatalmuk lassan érvényét veszti, a démonok, ártó szellemek pedig gyakran a keresztény ördög képzetével olvadnak össze. NAGY Zoltán, *Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál*, L'Harmattan Kiadó, Bp., 2007.

MELLÉKLET

Ferkó

1. szakasz

- Fogalmazzátok meg Ferkó szemléletmódjának sajátosságait, halmazábra segítségével vessétek össze a többi pusztai ember gondolkodásmódjával!
- Milyen nézőpontok érvényesülnek a szövegben?
- Próbáljátok meg illusztrálni Ferkó rajzait, elképzeléseit!
- Vajon hogyan alakul a továbbiakban Ferkó sorsa?

2. szakasz

- Ábrázoljátok a Ferkó által faragott botot!
- Mi lenne Ferkó sorsa, ha ma élne?
- Írjátok meg a befejezést!

3. szakasz

- Mi a véleményed a tényleges befejezésről?
- Képzeljétek el, hogy a szerencsétlenül járt fiú mellett megtalálták naplóját is. Írjátok meg 5-6 bejegyzését!
- Fogalmazd meg egy-két szóval, miről szól ez a novella!

Elveszett

- A novella elolvasása előtt próbálj néhány mondatban válaszolni a „Ki vagyok én?” kérdésre! Milyen nehézségekbe ütközünk az önmagunkról való beszéd során, miért fontos mégis az önmeghatározás?
- Fürtábrával⁸készítsétek el Anna karakterterképét! Az elbeszélői leírás alapján próbáljátok meg lerajzolni!
- Vitassátok meg, miért éppen egy színtársulathoz csatlakozott a főszereplő!
- Fogalmazzátok meg Anna apjához írott levelét!
- Az elkészült levelet cseréljétek ki egy másik csoportéval, írjátok meg az apa választát! (Feltételezzük, hogy, ha leírni nem is tudta, lediktálta valakinek.)
- Halmazábrával hasonlítsátok össze a *Ferkó* és az *Elveszett* című novellákat!

Megy a hajó lefelé

- Fürtábra segítségével gyűjtsétek össze, milyen szertartásokon vettetek már részt életeitek során, és mi a rituálék jelentősége?
- Játsszátok el, hogyan vélekednek a következő szereplők Kata kiutasításáról: a hajón utazó asszonyok; Szélpál Mihály és családja; Vér Andrásék; Kata családja (Csoportonként más-más szereplőket alakítanak a tanulók.)

⁸ Grafikai szervező, egy középre írt, központi fogalomhoz kapcsol kifejezéseket, tetszőleges sorrendben és elrendezésben.

- Szépirodalmi blogot vezettek, melyben ismeretlen szerzők műveit mutatják be középiskolás diákoknak. Írjatok kritikát a novelláról! Készítsetek lábjegyzetet az ismeretlen szavak magyarázatával!
- Forgassatok híradót az esetről!
- Katát meghívják egy csevegő-showba! Játsszátok el a beszélgetést, legyen külön egy műsorvezető, aki a bevezető szöveget mondja, („konferál”) és egy kérdezőriporter!

